

З ІСТОРІЇ КОНТАКТІВ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ЕМІГРАЦІЇ В 20–30-х РОКАХ ХХ ст.

Вивчаючи наукову спадщину відомого російського вченого, дослідника давньої та нової української соціальної історії В. М'якотіна (1867–1937), його опубліковані публіцистичні матеріали та листування еміграційного періоду, що відклалися в фонді вченого в ГАРФі (Москва, ф. 5912) та родинному архіві історика, ми отримали певні відомості про його контакти з представниками українських громадсько-політичних організацій на еміграції, що є предметом нашого повідомлення.

Ще студентом історичного факультету Петербурзького університету Венедикт М'якотін зацікавився Україною. Спочатку він звернув увагу на те, що в курсі історії Росії зовсім мало уваги присвячено таким великим державам в її складі, як Україна і Польща. Під впливом свого вчителя професора Семевського, який досліджував соціальну історію російських селян, М'якотін теж вирішив працювати в цьому напрямку, тільки на матеріалі періоду XVII–XVIII ст. про українських селян. Для цього він поїхав знайомитися із відповідними документами в українських архівах. Тоді сталося справжнє пізнання України. Венедикт М'якотін мав два листи-рекомендації: від відомого історика Карєєва до знаменитого київського вченого європейської слави, професора університету Св. Володимира, медієвіста І. Лучицького та від висланого за “українофільство” з Києва до суворої північної столиці В. Беренштама до професора В. Антоновича, неоціненні поради яких всіляко сприяли успіху досліджень Венедикта М'якотіна. Протягом кількох років він періодично працював в архівах Києва, Переяслава, Полтави, Харкова, Чернігова, а також Москви. Велику роль у сприйнятті України і розумінні особистості молодого інтелігентного українця відіграло знайомство з вихованцями професора Лучицького, багато з яких стали широко відомими в Європі вченими: Д. Петрушевський, В. Пискорський, Є. Тарле, Н. Молчанівський, Е. Ківлицький, М. Василенко. М'якотін став членом їхнього гуртка. Особливо товаришував з В. Пискорським та М. Василенком¹. І. Лучицький та В. Антонович були

---

¹ *Отрывки воспоминаний (1933). В Киеве в 1891 г. – И. В. Лучицкий. – Киевская молодежь* [в:] В. О. М'якотін, *Вибрані твори*, т. 1, К., 2012, с. 183–188.

О. Новікова, З історії контактів представників українських...

великими патріотами України і скеровували своїх учнів на вивчення її історії; підкреслюючи паралельні явища в історії деяких європейських країн і України, вони вводили свою пригноблену Батьківщину в контекст європейської історії². Під керівництвом професора Лучицького Мякотін долучився до вивчення Рум'янцевського опису, став членом Історичного товариства Нестора Літописця при університеті Св. Володимира, де виступав з повідомленнями з української історії. Він надрукував в українських і російських виданнях низку статей про різні справи і документи кількох козацьких полків, а також велику рецензію на книгу О. Лазаревського “Описание старой Малороссии” (т. 2. Нежинский полк, Санкт-Петербург, 1893); разом із членами гуртка їздив по старовинних місцях України, побував у Суботіві, Переяславі, Китаєвому, Святошиному.

Свої візити в Україну Венедикт поєднував спочатку із завершенням навчання, потім викладанням у петербурзькому університеті, де був залишений для підготовки до професорського звання, та в інших навчальних закладах міста. Між іншим, лекції групі українських студентів з історії їхньої Батьківщини він читав майже за власною ініціативою. Професор В. Семєвський з В. Мякотіним були народниками, брали участь у підписанні листів на захист і підтримку студентів та робітників. За це Мякотіну відмовили в подальшій підготовці до професорського звання і праві викладати в alma-mater. На думку історика-архівіста і відомої громадської діячки О. Мякотіної-Каплан, дочки історика, причиною такого суворого рішення адміністрації університету стали не тільки політична неблагонадійність, а, ймовірно, “українофільство” історика, його довготривале перебування в Україні, інтерес до її власної незалежної історії та, можливо, контакт із В. Беренштамом³.

Мякотін активно займався політичною діяльністю, за що кілька разів сидів у в'язниці. Там він продовжував працювати над фундаментальним твором свого життя “Очерки социальной истории Украины 17–18 в.в.”, який частинами публікував на сторінках часопису “Русское богатство” протягом 12 років. У 1906 році разом із О. Пешехоновим Мякотін заснував Народно- (потім Трудову) соціалістичну

---

² В. К. Пискорский, *Вопрос о значении и происхождении шести “дурных обычаев” в Каталонии*, К., 1899, с. 11, 22.

³ О. В. Мякотина. *О моем отце* [в:] В. О. Мякотін, *Вибрані твори*, т. 2, К., 2015, с. 8.

партію, яка ставила метою поступове внесення в устрій російської держави конституційних змін із елементами соціалізму.

“Українським питанням” Венедикт Олександрович займався постійно. Він вважав, що російський і український народи збагачують один одного, і мріяв про рівноправне існування і співпрацю обох народів у спільній демократичній державі на основі федерації. Він гаряче полемізував із істориком П. Струве, який принижував український народ, не визнавав його самоцінності, самотності, права на окреме існування, багату власну історію⁴. Мякотін вважав, що український і російський народи мають спільну історію походження і розвитку, яка була перервана входженням України в Польсько-Литовське князівство і спробами зробити православних українців католиками. Але потім під час спільного подальшого існування обидва народи взаємно збагачували культуру один одного. Роздумуючи над відносинами російської і української інтелігенції, Мякотін писав: “Оскільки українська і російська інтелігенція воліють захищати інтереси народних мас, з яких вони самі походять, їм нема чого і нема за що боротися однієї з одною...”. “Вони мають спільне завдання – вести два тісно пов’язаних історією братні народи вперед до вільного існування і без перешкод культурного розвитку”⁵, ... “На демократической интеллигенции обоих народов... – украинском и русском одинаково лежит обязанность пролагать дорогу к такому соглашению братских народов и устранять все, что могло бы помешать ему”.

Буржуазно-демократична революція та жовтневий переворот 1917 року покликали до рішучих дій. Мякотін виступав за побудову нової Росії, до складу якої на федеративних і добровільних засадах увійшли б країни, народи яких були пригноблені в самодержавній царській Росії. Більшовицьку владу категорично не сприйняв і почав активно боротися з нею, за що був ув’язнений, отримав вирок розстрілу, замінений висланням з Росії у 1922 р. без права повернутися на Батьківщину. Венедикт Олександрович завжди підкреслював, що він не емігрант, не біженець, а вигнанець, якого примусово змусили жити за межами Батьківщини.

Уряд Німеччини дозволив висланим з Росії інакомислячим приїхати й оселитися в Берліні. Сюди в 1922 р. прибули вислані з Росії

⁴ В. О. Мякотін, “Українство” и русская интеллигенция, Русское богатство, 4 (1912) 113–125.

⁵ В. О. Мякотін, Два слова по поводу статьи г. Шульгина, Русское богатство, 4–5 (1917) 289–291.

О. Новікова, 3 історії контактів представників українських...

інтелігенти різних гуманітарних спеціальностей на т. зв. “філософському пароплаві”, а також залізницею через Ригу. Серед них були і Мякотін з дружиною і двома малими доньками. Російські вчені одразу взялися за підтримки відповідних берлінських інстанцій організувати Російський науковий інститут, що почав працювати з 1923 р.⁶ для молоді, яка опинилася за кордоном. В. Мякотін читав історію Росії, а незабаром за його пропозицією та рішенням Вченої ради почав викладати для українців історію України. Вчені розуміли, що для майбутнього потрібно зберегти різні документи, наукові курси, розробки, фотографії, які вони привезли в еміграцію. З цією метою і за особистої підтримки президента Чехословаччини Т. Масарика в Празі почали створювати знаменитий Російський закордонний історичний архів⁷, в чому активну участь брав В. Мякотін. Після більшовицького перевороту, який за сподіваннями багатьох, мав проіснувати в Росії недовго, Т. Масарик вирішив розпочати т. зв. Руську акцію для підготовки з її емігрантів освічених кадрів для майбутньої демократичної Росії, яка з часом замінить радянську. Він не раз бував у Росії, листувався з Л. Толстим, їздив в Ясну Полянну. Восени 1917 р. був обраний професором філософії Петроградського університету. Власне став свідком жовтневого перевороту, до чого поставився вкрай негативно. Приймали в Чехословаччину не кожного, а виключно фахівців, політична діяльність не віталась (була офіційно заборонена). Т. Масарик вважав, що основою і гарантом демократичних перемін у суспільстві в першу чергу є освіченість народних мас. Після перебування в Росії він зробив висновок, що для народів, які проживали в її складі (фіни, прибалти, поляки, чехи, євреї та ін. (українців він не згадував), важливо залишатися у складі сильної Росії. Інакше верх візьмуть німці.

У Берліні і Празі в 1924–1926 роках нарешті був опублікований перший том у трьох книгах фундаментальної праці В. Мякотіна “Очерки социальной истории Украины в XVII–XIII в.в.”.

Європейський простір з центрами в Берліні, Празі, Парижі, Варшаві, а на Балканах Белград, стали у 20-ті роки ХХ ст. осідками для існування та діяльності представників російських, українських, білоруських, донських, балтійських, кавказьких etc. політичних груп (монархісти, млядороси, соціал-демократи, соціал-революціонери, народні

---

⁶ *Русский Берлин*, Москва, 2003, с. 283–284.

⁷ Л. Бобровская, П. Бобровский, *На чужой стороне*, Москва, 2007, с. 103–108.

соціалісти, “поступовці”, “хлібороби”, “возвращенцы”, “невозвращенцы”, “євразійці”, “сменовеховці” тощо), а також літературно-мистецьких кіл, які в особі деяких літераторів також не цуралися політичних міркувань. Цікаво, що в елітарному об’єднанні “Скит” (Прага), де читали свої твори З. Шаховська, Ігор Северянін, М. Цветаєва, виступали українські і білоруські поети А. Павлюк, А. Стефанович, В. Жилка.

В архіві В. Мякотіна серед матеріалів еміграції ми не зустріли слідів його контактів з українськими друзями молодості – членами гуртка професора І. Лучицького, який помер у 1918 році на хуторі Коврай. Передчасно відійшли в інший світ ще молодими Н. Молчанівський і В. Піскорський (1910 р.). Є. Ківлицький помер у 1923 році. Професор М. Василенко, за спогадами його племінниці Н. Василенко, у 1922 р. в Києві, попри утиски більшовицької влади, плідно працював вдома над написанням “Історії України”. Д. Петрушевський і Є. Тарле стали академіками РАН, жили в Москві й Казані.

Аналізуючи питання контактів В. Мякотіна з українцями на еміграції, можемо відзначити серед них безпосередні особисті контакти; спілкування у формі листування; контакти через публікацію рецензій на роботи сучасників, які завдяки їм ставали відомими; та, якщо можна так висловитися, опосередковані односторонні “непрямі” контакти В. Мякотіна із сучасними українськими дослідниками і видавцями через знайомство історика із “продуктами” їхньої наукової думки, видавничої діяльності і написанням рецензій і відгуків в емігрантській пресі.

Ще коли В. Мякотін перебував у Берліні, до нього з Праги звернувся з листом від 14.02.1923 року Микита Шаповал⁸. Він повідомляв, що в Чехословацькій республіці існують українські громадські організації, працюють Український університет, Українська сільсько-господарча академія, гімназія, де вчиться понад 2 тисячі студентів українців, а також проживає біля десяти тисяч емігрантів (переважно селян, робітників і інтелігенції). Він сам є головою центрального об’єднання українців “Українського громадського комітету”, який веде культурно-просвітницьку благодійну роботу. М. Шаповал дізнався з газет, що В. Мякотін збирається перевидавати свою книгу “Соціальна історія Малоросії”, нариси якої він колись читав на сторінках часопису “Русское богатство”. “Я вважаю, що ця книга буде цікава для україн-

⁸ В. О. Мякотін, *Вибрані твори*, т. 1, К., 2012, с. 278–279.

О. Новікова, З історії контактів представників українських...

ських читачів, і чи не можна було б її видати і українською якомога скоріше? Якби це було можливо, я б замовив багато екземплярів для українських громадських організацій” (далі йшов перелік вище названих організацій – О. Н.). Висловлювалася також пропозиція: якщо автор такої можливості не має, то “Український Громадський комітет” взяв би на себе переклад українською і видання за власний рахунок за запропоновану автором суму. Так само важливо би мати переклад інших робіт: “Очерк истории закрепощения крестьян на Левобережной Украине в XVII–XIII вв.” та “История крестьянства в Польше”. Автор листа порадив у ввічливій формі замінити термін Малоросія на Україна, який є більш сучасним⁹. У ГАРФі ми не знайшли інших листів, де йшлося б про результат пропозиції М. Шаповала. Емігранти тоді жили в скрутних умовах. Перекласти три книги обсягом 800 сторінок – не тільки велика лінгвістична робота, але і немалі видавничі витрати. Думається, у двох цих людей не вистачило грошей. Але висока оцінка праці В. Мякотіна представником української інтелігенції дуже важлива.

У тому ж 1923 р. відбулося зібрання, на якому В. Мякотін виступив з доповіддю про сучасну Росію¹⁰. Місце проведення і склад слухачів у цій публікації на шпальтах паризьких “Последних новостей” не зазначені. Нам здається, що болісні питання як минулого існування України в самодержавній Росії, так і буремні події, що розгорталися в більшовицькій Росії, не виключали присутності і українців на цій доповіді. До вигнання В. Мякотін прожив останні два роки у більшовицькій Росії, із них сім місяців у в’язниці. Він розповів, що в сучасній Росії немає вільної преси, книг, підручників. Непомітно для себе люди перестають думати. Цензура знищує всілякий рух і думку, незгодну із правлячою владою... Професура отримує жалюгідну платню. Студенти голодують, їм доводиться спекулювати і працювати за принципом “купи–продай”. НЕП породив багато надій, але трести, що прийшли на його місце, переродилися на шахрайські організації... Селяни, хоч і мають землю, та не мають знаряддя для її обробітку, та й задушені податками. Але є надія, що скоро Радянська Росія перестане існувати. Багато хто з емігрантів, зокрема, змінюхівці, вірили, що більшовизм переродиться, і можна буде повернутися додому. Монар-

---

⁹ ГАРФ, ф. 5912, оп. 2, д. 17. (Москва).

¹⁰ М. Миронов, *Современная Россия* (доклад В. Мякотина) [в:] В. Мякотін, *Вибрані твори*, т. 1, К., 2012, с. 291–294.

хісти та їм подібні вважали, що подолати більшовизм і відновити минуле можна тільки воєнним шляхом. З такою метою ще з 1923 р. ці сили почали готувати Російський зарубіжний з'їзд у Парижі у 1926 р., щоб зібрати вихідців з Росії з усього світу (діаспору з 26 країн), об'єднатися, згуртувати свої сили і перемогти.

У січні 1926 р. в Парижі з публічною доповіддю виступив В. Мякотін, керівник Трудової партії народних соціалістів. Він висловив власні думки щодо ставлення емігрантів до Росії. Їх кількість величезна, підросло й молоде покоління. Склад еміграції представляє різні верстви російського суспільства. Сене існування еміграції в її стосунках з Батьківщиною. Вона ще відчуває себе часткою Росії. Які шляхи взаємодії? Одна частина бачить свою місію в спасінні культури Росії, та і самої Росії. Така позиція, на думку Мякотіна, хибна. Народи рятуються власними силами. Порятунком Росії в ній самій. Інші вважають, що більшовики перемогли, і еміграція нездатна вести якусь реальну боротьбу. І якщо еміграція не хоче бути непотрібною Батьківщині, вона мусить повернутися до неї. Засуджувати таких людей і перешкоджати їхньому поверненню на Батьківщину не можна. Хоча при цьому доведеться вклонитися владі, а не всі можуть піти на це з принципу. Особливо вигнанці. Та і російська влада їх не впустила, бо боїться їхнього впливу на маси. Країна все ще під диктатурою комуністичної партії, кілька десятків людей керують величезною Росією. Боротьба із більшовиками повинна бути боротьбою за народну свободу, за право народу вирішувати свою долю. І в Росії йде така боротьба. Не випадково з'являються нові ув'язнені, які направляються на Соловецькі острови, заселяється Наримський край і будуються концентраційні табори. Емігрантам, вважав він, потрібно викувати зброю вільного слова як зброю політичної думки, яка іноді працює краще за гармати і мечі... Пропозиція декого з еміграції підтримати інтервенцію ворожих сил у Росію для Мякотіна була неприйнятною. На питання про частину молодого покоління емігрантів, які бажають виїхати в Росію, Мякотін відповів, що їм перешкоджати ніхто не буде. Проте тим, хто виріс у вільному світі, треба пояснити, з якими умовами не-свободи і викликами вони зустрінуться в Росії. На думку доповідача, завдання еміграції – виховувати в собі та в інших політичних діячів, які потрібні Росії, щоб замінити обивателів, яких у Росії забагато.

Російський зарубіжний з'їзд, що відбувся в квітні 1926 р. в Парижі, не приніс бажаних результатів¹¹. Занадто різними були погляди різних верств емігрантів. До того ж почався процес визнання більшовицької Росії іншими країнами. Шансу на реставрацію старої або побудову нової демократичної Росії не залишалося, а багато тих, що повірили в нову Росію і повернулися туди, були розстріляні або сиділи у в'язницях. Особисту трагедію пережив і Венедикт Олександрович. Його соратник і друг, також засновник Трудової народно-соціалістичної партії О. Пешехонов не міг жити за кордоном і попросив у більшовиків дозволу повернутися на Батьківщину. Із політичних міркувань йому це дозволили, хоча відмовили в праві жити в Центральній Росії, в Петрограді. Він недовго жив у Ризі, де й помер.

У 1926 р. Мякотін опублікував велике дослідження французькою мовою “Українське питання після російської революції” (*Le monde slave*, 1926, IV, 161, 347). Відомий український історик Ілько Борщак писав, що поява цієї публікації викликала низку “полемічних статей в українській пресі. І все ж, перечитуючи це дослідження сьогодні, мусимо визнати, що воно ґрунтується на оригінальних джерелах. Автор відштовхується від російської точки зору, однак за окремими винятками завжди зберігає об'єктивність. Це найкраща стаття росіянина про Україну”¹².

12 березня 1927 р. з Варшави надійшов лист з проханням прочитати низку лекцій з українського питання: “Лекції Ваші викликали живий відгук і величезний інтерес в середовищі багатомільйонної російської колонії в Польщі (Варшаві, Вільно, Гродно, Бресті, Львові)”¹³.

Багато ж хто з українців був незадоволений змістом і концепціями доповіді М'якотіна в Празі на цю тему. Це видно з повідомлень про доповіді в Парижі та дискусії на цю тему в газеті “Последние новости” (№1775, 29.01 і №2138, 31.01.1927). У статті під псевдо Н. П. В. “Украина и Россия. На доклад Мякотина” повідомлялось¹⁴, що на доповідь В. Мякотіна “Украинский вопрос в свете русской революции” прийшло багато українців: українські есери на чолі із М. Шаповалом, гетьманці – з генералом Капустянським, хлібороби – із П. Кочу-

---

¹¹ Е. Менегальдо, *Русские в Париже 1919–1939*, Москва, 2001, с. 101–113.

¹² І. Борщак, *Україна в літературі Західної Європи*, К., 2000, с. 194.

¹³ ГАРФ, ф. 5917, оп. 1, д. 43 (Москва).

¹⁴ Н. П. В., *Украина и Россия. На доклад Мякотина* [в:] В. О. Мякотин, *Вибрані твори в 2-х томах*, т. 1, К., 2012, с. 295–299.

беєм, українці-більшовики, українці-возвращенці (йдеться мабуть про українців-поворотців) та ін. В основному слухачі не виступили на обговоренні, крім кількох українців-більшовиків. В. М'якотін зупинився на лозунгах деяких українських гуртків 900-х років щодо відокремлення від Росії і приєднання до Австрії і навпаки – на зверненні до мас Петлюри та інших відомих українських діячів із словами про “тісний зв’язок долі України із долею Росії”. Нагадав про рішучі самостійні дії Центральної Ради і про владу гетьмана Скоропадського, яка трималася на поміщиках і німецьких штиках. Доповідач застерігав від проявів як великоруського, так і українського шовінізму. Права української мови і самостійної української культури можуть бути захищені в спільній федеративній державі. І така Україна буде набагато сильнішою за ту, що прирече себе на вічну виснажливу боротьбу із Росією, навіть якщо знайде підтримку з боку “друзів з культурного заходу”. Не має бути ні насильницької русифікації, ні насильницької українізації.

Зазначимо, що ця стаття викликає певний сумнів в об’єктивності репортера, виступи змальовано в надто іронічному тоні.

У наступній статті в “Последних Новостях”¹⁵ ішлося про зустріч в українській громаді 5 лютого 1927 р. з приводу попереднього виступу В. М'якотіна. Українці позиціонували себе як “чисті самостійники”, які шукають опори не в іноземних державах, а в “самому українському народі”. З відповіддю М'якотіну виступив М. Шаповал, який заявив про несприйняття основних позицій доповідача, хоча культурними, економічними і кровними узами Україна пов’язана з Росією більше, ніж з якоюсь іншою країною, хоча визнав його “наукові заслуги перед українським народом”. Виступ П. Мілюкова він назвав “імперіалістично-шовіністичним”. За словами репортера, М. Шаповал несподівано заявив, що вони не відкидають можливості ні федерації, ні конфедерації, ні спілки, якщо матимуть впевненість, що це забезпечить свободу культурної творчості в Україні. Проте, минуле не дає нам такої впевненості. Тому ми виставляємо антитезу – самостійність.

Потім озвучили лист “хлібороба” П. Кочубея, який, за словами репортера, вимагав “спілки трьох незалежних монархій – російської, білоруської і української”. Пан Трофимович зробив спробу зняти з гетьманства “клеймо германофільства” і висловив упевненість, що

---

¹⁵ Н. П. В., *Українці у В. А. М'якотін* [в:] В. О. М'якотін, *Вибрані твори в 2-х томах*, т. 1, К., 2012, с. 301–303.

О. Новікова, З історії контактів представників українських...

тільки “самостійність дає можливість мирного і доброго співіснування з Росією”. Лише один Н. Клименко привітав доповідь В. Мякотіна і заявив себе прихильником федерації з Росією, після чого зазвучали крики: Ганьба! Позор! Останні епізоди зборів і їх учасників репортер описує досить іронічно.

У фонді В. Мякотіна в ГАРФі зберігається лист від П. Кочубея без дати, але уважно прочитавши його зміст, можна зробити висновок, що він написаний після доповіді Мякотіна на тему “Українське питання після російської революції” в січні 1927 р. в Парижі. У своєму листі П. Кочубей полемізує з доповідачем. Він відстоює ідею незалежності України і формулює умови співіснування російського, українського і білоруського народів – це формування власної незалежної держави і тісна спілка між ними для боротьби із внутрішньою анархією і зовнішніми впливами. Він вважає, що замість федерації має бути спілка трьох незалежних і суверенних трудових монархій – “Великорусской, Белорусской и Украинской” на засаді співпраці в царині духу, думки, землі, станка, виробництва й обміну, тобто усіх виробничих класів. У лютому 1927 р., теж у Парижі, на наступній зустрічі української громади, П. Кочубей виступив зі своєю теорією трудових монархій, вірогідно, в ширшому контексті, ніж цитує репортер під ініціалами Н. П. В., який, на наш погляд, ставиться до української публіки досить антипатично.

Ми розшифрували, хто ховався під криптонімом Н. П. В. Це – Микола Платонович Вакар (1894–1970), працівник газети “Последние новости”, учасник Першої світової та громадянської в Росії воєн. Член ЦК партії кадетів. Навчався на юридичному факультеті Петербурзького і Київського університетів. У громадянську війну нелегально пробрався в Київ і організував виїзд 1 500 офіцерів для Білої армії, а потім приїздив сюди для організації антибільшовицького підпілля. Він зустрічався з Миколою і Костянтином Василенками, які знали його до еміграції, та їхнім оточенням. Метою свого приїзду – організації антибільшовицького підпілля він приховав під ліберальними балачками. Довірливість братів Василенків та їхніх товаришів призвела до страшних трагічних наслідків – ув’язнення, заслання, хвороб і смерті. Подобиці зустрічі з Вакаром описала у своїх спогадах дочка К. Василенка Ніна Костянтинівна¹⁶.

---

¹⁶ К. П. Василенко, *Спогади*, т. 2, К., 2006, с. 218–226.

Крім науково-дослідницької роботи, публічних лекцій, відряджень, професорства з 1928 році в Софійському університеті, В. Мякотін постійно стежив за українськими виданнями як у Радянській Україні, так і за її межами й на еміграції, і писав на них рецензії. В багатьох випадках це було одностороннім контактом з українською політичною думкою. Правда, не завжди. У Болгарії він опублікував дві рецензії на праці професора Дорошенка. Той теж, як вважають, цікавився дослідженнями Венедикта Олександровича. Вірогідно, вони могли бачитися, бо бували в Берліні і Празі. Були опубліковані такі рецензії: Юліан Бачинський, *Більшовицька революція і українці* (Берлін, 1929); *Сбірник на честь Т. Масарика*, виданий Українським інститутом в Празі в 2-х випусках (1924, 1929); *Берестейський мир. 1916–1928. Споми́ни та матеріали* (Л., 1928); *1917 год на Киевщине. Хроника событий* (Госиздат, 1928). *Сборник АН Украины о декабристах со статьей С. Ефремова* (1927) та багато інших.

Вивчення контактів представників українських і російських громадсько-політичних організацій в еміграції в 20–30-ті рр. ХХ ст. дасть нові відомості про сторінки розвитку української політичної думки і діяльність українських громадян, вимушених покинути Батьківщину.